

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

Prof. Dr. Sabahattin ZAIM'e
ARMAĞAN

Seçme Yazılar

Editörler:

Prof. Dr. Salih ŞİMŞEK

Prof. Dr. Adem UĞUR

Doç. Dr. Temel GÜRDAL

Yrd. Doç. Dr. Nurullah ALTUN

Yrd. Doç. Dr. İrfan HAŞLAK

Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU

SAKARYA 2012

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

1. Baskı: Ekim-2012, SAKARYA

Prof. Dr. Sabahattin ZAİM'e Armağan
Seçme Yazılar

ISBN:

Editörler:

Prof. Dr. Salih ŞİMŞEK
Prof. Dr. Adem UĞUR
Doç. Dr. Temel GÜRDAL
Yrd. Doç. Dr. Nurullah ALTUN
Yrd. Doç. Dr. İrfan HAŞLAK
Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU

Sakarya: Sakarya Üniversitesi: İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi

Kapak Tasarım ve Dizgi: Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU
Basım: Sakarya Üniversitesi

5846 ve 2936 sayılı fikir ve sanat eserleri yasası hükümleri gereğince "Bu kitap hiç bir yöntemle çoğaltılamaz. Resim, şekil, şema, grafik ve herhangi bir bölümü yayınevinin izni olmadan kopya edilemez."
Her hakkı Sakarya Üniversitesi'ne ve editörlerine aittir.

**Prof. Dr. Sabahattin ZAİM'e Armağan
Seçme Yazılar**

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Salih ŞİMŞEK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Adem UĞUR	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Temel GÜRDAL	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nurullah ALTUN	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İrfan HAŞLAK	Sakarya Üniversitesi
Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU	Sakarya Üniversitesi

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Salih ŞİMŞEK	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Adem UĞUR	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Temel GÜRDAL	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nurullah ALTUN	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İrfan HAŞLAK	Sakarya Üniversitesi
Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU	Sakarya Üniversitesi

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

Prof. Dr. Sabahattin ZAIM'e
ARMAĞAN

Seçme Yazılar

Editörler:
Prof.Dr. Salih ŞİMŞEK
Prof.Dr. Adem UĞUR
Doç. Dr. Temel GÜRDAL
Yrd. Doç. Dr. Nurullah ALTUN
Yrd. Doç. Dr. İrfan HAŞLAK
Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU

SAKARYA 2012

İÇİNDEKİLER

Kurumsal Kaynak Planlama (ERP) Sisteminin Tercih Edilme Nedenleri ve Uygulamada Çıkabilecek Muhtemel Problemler.....	1
<i>Öğr. Gör. Osman YAKIT</i> <i>Prof. Dr. Yılmaz ÖZKAN</i>	
Kazanmak Mı Kaybetmek Mi? Çatışma Yönetimine Bütüncül Bir Yaklaşım	15
<i>Yrd. Doç. Dr. Ali Şahin ÖRNEK</i>	
Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Dış Ticaretin Yapısal, Sektörel ve Ürün Grupları İtibariyle Analizi: 1995 – 2011 Dönemi.....	31
<i>Arş. Gör. Hakan YAVUZ</i> <i>Arş. Gör. Furkan BEŞEL</i> <i>Arş. Gör. Tunç İNCE</i>	
Tüm Yönleriyle Etkinlik Yönetimi ve Başarısı.....	47
<i>Prof. Dr. Orhan BATMAN</i> <i>Akif GÖKÇE</i>	
Ekonomik Özgürlükler İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: Türk Cumhuriyetleri Örneği.....	61
<i>Yrd. Doç. Dr. M. Veysel KAYA</i> <i>Dr. Erkan DEMİRBAŞ</i>	
Cumhuriyet Öncesi Dönemde “Güçlü Devlet-Zayıf Sivil Toplum” Ekseninde Sivil Toplumun Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme.....	73
<i>Yrd. Doç. Dr. Sinem YILDIRIMALP</i> <i>Yrd. Doç. Dr. Emel ÇETİNKAYA</i>	
Türkiye Endüstri İlişkileri İdeolojisine Göre Makbul ve Makbul Olmayan Sendika: Türk-İş ve Disk Örneği.....	91
<i>Yrd. Doç. Dr. Fuat MAN</i>	
Polonya, Hırvatistan ve Türkiye'nin Müzakere Çerçeve Belgelerinin Karşılaştırılması.....	111
<i>Yrd. Doç. Dr. Fatih KONUR</i>	

Neoliberal Dönemde Türkiye'de Orta Sınıfın Durumu.....	123
<i>Dr. Cengizhan YILDIRIM</i>	
İşçinin Ücretinin Ödenmemesinin Hukuki Sonuçları.....	145
<i>Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman BENLİ</i>	
Üniversite Öğrencilerinin Küreselleşme İle İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi.....	171
<i>Doç. Dr. Bünyamin BACAĞ</i>	
<i>Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÖRÜN</i>	
<i>Doç. Dr. Salih Zeki GENÇ</i>	
Türkiye'de Fonksiyonel ve Kişisel Gelir Dağılımının Değişim Seyri: 1963-2010.....	185
<i>Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU</i>	
Uluslararası Politik İktisat Bağlamında Küresel Sermayenin Varlığında Ulusal Politikaların Etkinliği.....	225
<i>Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜLMEZ</i>	
<i>Barış Ayhan</i>	
Türkiye'de 1970-2010 Yılları Arasında Yaşanan Ekonomik Krizlerin Önlenmesine Yönelik Uygulanan Vergi Politikaları ve Kamu Maliyesi Göstergeleri Üzerine Etkileri.....	237
<i>Doç. Dr. Habib YILDIZ</i>	
<i>Arş. Gör. Gonca GÜNGÖR</i>	
Türkiye'de Önerilen Düz Oranlı Gelir Vergisinin Algılanan Adalet Düzeyi ve Demografik Faktörlerin Etkisi: Anket Araştırmasının Sonuçları.....	271
<i>Arş. Gör. Işıl AYAS</i>	
<i>Doç. Dr. N.Tolga SARUÇ</i>	
Yerel Yönetimlerde İnsan Kaynakları Yönetimi ve Etik.....	290
<i>Yrd. Doç. Dr. Aydın YILMAZER</i>	

CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE “GÜÇLÜ DEVLET-ZAYIF SİVİL TOPLUM” EKSENİNDE SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yrd. Doç. Dr. Sinem YILDIRIMALP

*Sakarya Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
ssac@sakarya.edu.tr*

Yrd. Doç. Dr. Emel ÇETİNKAYA

*Sakarya Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
emelc@sakarya.edu.tr*

ÖZET

Bu çalışmada Osmanlı Türk toplumunda sivil toplumun anlaşılabilirliği için Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkinin özellikleri tartışılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda sivil toplumun unsurlarının devletten bağımsız olarak gelişemediği, kendi norm ve değerleri üzerine inşa edilmiş özerk bir işlevsel yapı sergilemediği görülmektedir. Türkiye'de, Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren devlet ve sivil toplum arasındaki ilişki devlet tarafından yönlendirilmektedir. Dolayısıyla devlet ile toplum arasındaki ilişki üstten belirlenen bir ilişki niteliği taşımaktadır. Devlet elitlerinin yüklediği toplum mühendisliği misyonunun bir sonucu olarak üretilen hegemonik çerçeve bağımlı bir toplumsal yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma ile Türkiye'de sivil toplumun bugününtü anlayabilmek için tarihsel arka planının incelenmesi hedeflenmektedir. Öncelikle devlet ve sivil toplum arasındaki ilişki tartışılacak, ikinci bölümde ise Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve sivil toplum arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sivil toplum, Devlet, Osmanlı İmparatorluğu, Politik Kültür

AN EVALUATION ON THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN THE PERSPECTIVE OF “STRONG STATE-WEAK SOCIETY” IN PRE-REPUBLIC ERA

ABSTRACT

In this paper, to get a good grasp of the issue of civil society in the Ottoman-Turkish society, characteristics of the relationship between the state and civil society in the Ottoman Empire are looked at. It is argued that the civil society elements were not fully developed independently of the state and didn't fully function on a basis of autonomy built upon their own norms and values. The relationship between state and civil society is determined by the directions of the state in Turkey since the era of Ottoman Empire. The relationship between the state and civil society in Turkey is determined from above. State elites have a mission of social engineering in Turkey. As a result of this mission, a dependent social and political structure occurred. To get a correct understanding of development of civil society in Turkey up to the present,

this paper constructs a multi-faceted picture of the historical background and looks at early seeds of civil society in the Ottoman Empire. In the present work, firstly, determinant characteristics of the relationship between state and civil society will be examined. Secondly, the relationship between state and civil society will be discussed in the Ottoman Empire.

Key Words: Civil society, State, Ottoman Empire, Politic Culture

GİRİŞ

18. yüzyıldan sonra devlet alanı dışında ayrı bir alan olarak kabul edilen sivil toplum, modern toplumsal yapıya geçilene kadar devlet ile özdeş tutulmuştur. Sivil toplum gibi devletten bağımsız ancak devletten ayrı düşünülemeyecek bir kavramın nasıl bir devlet yapısıyla mümkün olabileceği, gelişebileceği sorusu sivil toplum tartışmalarıyla gündeme gelen temel sorulardan biri olarak güncelliğini korumaktadır. Demokratik bir ortamda varlık gösterebilecek olan sivil toplumun, devlet ile ilişkilerinde dengeyi sağlayabilmesi, sivil toplumun demokrasiye hizmet edebilmesi açısından da önem kazanmaktadır. Devlet ve sivil toplum arasında sağlanabilecek bir demokratik dengenin oluşabilmesi ancak hiç bir toplumsal kesimin diğeri üzerinde baskı oluşturmaması, hakim iktidar olmamasıyla mümkün olabilir.

Türkiye’de devlet-sivil toplum ilişkisinin temel belirleyeni devlettir ve Osmanlı İmparatorluğu itibariyle güçlü devlet karşısında zayıf bir sivil toplumun varlığı görülmektedir. Bürokratik ve merkezîyetçi bir yapıya sahip olan Osmanlı devletinin kendine özgü örgütlenme ve yapılanma biçimi toplum ile devlet arasında aracı kurumların oluşmasına, sivil toplumun gelişmesine izin vermemiştir. İmparatorluk, sivil toplum potansiyeli taşıyan unsurlara yer vermekle birlikte, devletin baskın konumu bu tarz oluşumlar üzerinde de hakimiyetini göstermiştir.

“Türk siyasal kültürünü, değişimden çok devamlılık karakterize eder” düşüncesinden (Heper,2000:1) hareketle Türkiye’de sivil toplumun bugününü, sorunlarını ve sivil toplumu engelleyen koşulları anlayabilmek için sivil toplumun tarihsel gelişimini incelemek önem taşımaktadır. Bu çalışma ile Cumhuriyet öncesi dönem devlet-sivil toplum ilişkisi incelenerek, güçlü devlet yapısının sivil toplumun gelişimine etkisi değerlendirilecektir.

Sivil Toplum – Devlet İlişkisi

Aristoteles'e (M.Ö. 384-322) göre hak ve haksızlığın ayrıldığı, insanlar için en uygun toplumsal düzen olarak ifade edilen sivil toplumun geçmişi Antik Yunan dönemine kadar dayanmaktadır (Acı,2005:18). Batı toplumlarında on ikinci yüzyıl itibariyle temelleri atılan sivil toplum modern anlamda on sekizinci yüzyılın başında burjuvanın eş anlamlısı olarak algılanırken on dokuzuncu yüzyılda devletin iktidarına karşı duran sınıflar üstü bir kavram haline gelmiş ve halkın inisiyatifi şeklinde bir duruş kazanmıştır (Uslu, 1999:118).

Günümüzün popüler kavramlarından ve tartışma konularından biri olan sivil toplumu Belge (2003), “devlet otoritesinin dışında birşeyler yapma alışkanlığı edinmiş, devlete düşman olmayan ancak devletten bağımsız olan toplum” olarak tanımlamaktadır. Sivil toplumun, faaliyetleri sınırlı olan demokratik hukuk devletlerinde gelişebileceğini savunan Çaha (1999a:73), Batı'da gelişen sivil toplumun devlet tarafından şekillendirilmediği, demokratik bir yapılanma temeline kurulu, kendi inisiyatif ve renkliliğine terk edilmiş, devlet dışı bir alan olduğunu ifade etmektedir (Çaha,1999b:2).

Sivil toplum, gönüllü, kendi kendini oluşturan, devletten özerk ancak devlet iktidarına karşı dikkatli ve saygılı, bireyin çıkarlarını devlet dışında sağlayabilme amacıyla, meşruluğu kabul gören örgütlenmeler şeklinde ortaya çıkarken, devlet ve özel alan arasındaki ilişkilerde aracı görevi üstlenmektedir (Sarıbay,2000:448).

Tarihsel gelişimi ve felsefesi açısından, sivil toplumu devlet ve demokrasi kavramlarından bağımsız olarak düşünmenin ve tanımlamanın olanağı yoktur. Nitekim demokratikleşme, modernleşme süreçleri ve politik kültür ile ilgili literatürün temel konularından birini devlet-sivil toplum ilişkisi kapsamaktadır.

Dengeli bir sivil toplum- devlet ilişkisi demokratik dengenin oluşmasında önemli ve karşılıklı bir yapıyı oluşturmaktadır. Devlet, siyasal ve hukuki düzenlemeleriyle sivil toplumun karmaşa ve karanlığa düşmesini önlerken, sivil toplum da devleti etkileyerek keyfiliğe kaçılmasının önüne geçmektedir (Tura,2004:53). Sivil toplum, iki taraflı bir denge üzerine kuruludur. Merkezi devlet, birey özgürlüklerini garanti altına alırken, merkezi devlet iktidarı da

bağımsız bireylerden kurulu ve sivil toplumu oluşturan aracı kurumlar tarafından denetlenir (Bayhan,2002:8).

Türkiye'nin demokratikleşme ve modernleşme sürecinde devlet-sivil toplum ilişkisine yönelik akademik çalışmaların ve tartışmaların başını ise güçlü devlet-zayıf sivil toplum yapılanması çekmektedir. Bu tartışmanın temelini Türkiye'nin tarihsel olarak devlet geleneği güçlü bir toplum olmasının oluşturduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Türkiye'de sivil toplum- demokrasi ilişkisini politik kültür üzerinden inceleyen Sarıbay'a (2000) göre de, Türk politik kültürüne şekil veren en önemli noktalardan biri güçlü devlet anlayışıdır. Türkiye'de, devlet geleneği üzerinden açıklanmaya çalışılan sivil toplum-devlet ilişkisi çerçevesinde demokrasinin ve sivil toplumun yeterince gelişmemesinin nedeni, devlet geleneğinin baskınlığına ve belirleyiciliğine bağlanmaktadır (Tosun, 2001a:356). Heper'e göre (2000), Osmanlı İmparatorluğunda siyasal, ekonomik ve toplumsal gücün merkezde tek elde birleşmesi, Osmanlı'dan modern Türk politikasına bir miras olarak etki yapmış ve sivil toplumun zayıf kalmasıyla sonuçlanmıştır.

Tarihsel süreçte, Türkiye'de devlet-sivil toplum ilişkisinin geçmiş itibarıyla üstten belirlenen bir ilişki niteliği taşıdığını belirten Tosun (2001b:224) bu durumu şu şekilde ifade etmektedir;

“Devlet elitlerinin yüklendiği toplum mühendisliği misyonunun doğal olarak ürettiği hegemonik çerçeve bağımlı bir toplumsal-siyasal yapıyı ortaya çıkarmaktadır.”

Belge (2003), devlet ve sivil toplum ilişkisine yönelik olarak, otoriter devlet geleneğinin sivil toplum üzerindeki etkisine vurgu yapmış ve sivil toplum alanında var olması zorunlu olan özerk ve özgürleştirici inisiyatiflerin üzerinde durmuştur. Zira devletin toplum üzerindeki baskıcı, belirleyici, kısıtlayıcı ve şekillendirici rolünün azaltılması, demokratikleştirici rolü olan bir sivil toplumun varlığı için en önemli ve öncelikli sorundur. Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de devletin toplum üzerindeki hakim konumu sebebiyle sivil toplum gelişemezken, toplumsal hedefler de hep devlet tarafından topluma empoze edilmiştir. Bu durum toplumun uzun vadeli ortak çıkarlarını rasyonel olarak değerlendirememesi ve hedeflere ulaşamama neticesini doğururken, güçlü devlet geleneğini de daha fazla besleyen bir ortam oluşturmuştur (Onbaşı,2010:389-390).

Cumhuriyet Öncesi Dönemde Sivil Toplum ve Devlet

Osmanlı- Türk toplumunda siyasal iktidarın devlet ağırlıklı konumlanması, sivil toplumun alt yapısını hazırlayan Aydınlanma geleneğinin ve Avrupa'da görülen sanayi devrimiyle ortaya çıkan burjuvazi ve aristokrasi gibi sosyal sınıfların yokluğu, iktidar alanına merkez-çevre bölünmesi olarak yansıyan saray kültürü-taşra kültürü ikiliği sivil toplumun gelişimini Avrupa ülkelerinden farklı kılmıştır (Mardin,1969'dan akt.Çaha,1996:73).

İnalcık'ın merkezîyetçi, bürokratik ve patrimonyal bir devlet olarak tanımladığı Osmanlı İmparatorluğu (İnalcık,2009:217), sahip olduğu güçlü merkezi otoriteyi sınırlandırıp sorgulayacak oluşumlara izin vermezken, sivil alanı oluşturup, geliştirebilecek bir burjuva sınıfının varlığına da olanak tanımamıştır (Biber,2009:27). Sivil toplumun temel unsurları olan sınıfların ortaya çıkamaması, devletin sınırlandırılabilmesi noktasında da engel oluşturmuştur (Çaha,1996:70-72).

Bürokratik bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun en belirgin özelliği merkez-çevre arasındaki uzaklıkta yatarken, Osmanlı-Türk devlet geleneği güçlü bir devlet ile zayıf bir çevrenin varlığı üzerinden tanımlanmaktadır. Devletin topluma baskın olduğu yapı içerisinde merkez-çevre ilişkisi Batı toplumlarından farklı bir karaktere sahiptir. Batı toplumlarında merkezleşme süreci feodal sınıflar, kentli ve kasabalılar ve endüstriyel işçiler gibi çevresel güçlerle yaşanan çatışmalar ile gelişirken (Mardin,1973:170) muhalefete karşı olan Osmanlı'da merkezde sultan ve sultanın dini-idari yetkilerle donattığı Askeri denen yönetenler, çevrede ise tek geçim kaynağı devlet olan ve devletin baskın konumunu içselleştirmiş Reaya denen yönetilenler sınıfı yer almaktadır. Toplumsal düzeni sağlamak adına benimsenmiş olan yöneten- yönetilen ayrımı, Osmanlı toplumsal-siyasal yapısı içinde katı ve hassas bir dengeye dayanmaktadır. İnalcık'ın "Sultanizm" olarak adlandırdığı Patrimonyal hükümdar, otoritesini, ülke ve tebaayı babadan kalmış bir mülk (patrimony) gibi algılamakta, kendi kontrolü dışında kendisiyle toprak ve tebaa arasında başka bir otorite tanımamaktadır (İnalcık, 2009:218).

Osmanlı İmparatorluğu'nda bürokratik seçkinlerin, toplumu birarada tutmak için devlete son derece önem verdikleri görülürken,

patrimonyal devletin temel politikası var olan kurumları ve değerleri muhafaza etmek üzerine inşa edilmektedir. Bu muhafaza aynı zamanda sultanın otoritesinin ve gelir kaynaklarının da zarar görmesini engellemeyi (Biber,2009:36) ifade etmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak, 17. yüzyıl itibariyle iktidarı toplumdan kaynaklanmayan askeri kesimin temsil ettiği devletin, toplumun (reaya) üzerinde baskın bir güç olarak hakimiyetinin arttığı görülmektedir (Tosun,2001a:194).

Osmanlı siyasal kültüründe “zilullah-i fi'lard” (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) olarak adlandırılan devlet, Sultan'ın kişiliği ile özdeş tutulmuştur. Dolayısıyla Sultan'ın iradesini sınırlandıracak fikir ve girişimlere izin verilmemiştir (Biber, 2009:35-36). Osmanlı siyasal kültürünün muhalefete antipatıyla bakışı ve muhalefet oluşturabilecek unsurların sapıklıkla nitelendirilerek dışlanmış olması sivil toplum zemini için önemli engellerden birini oluşturmaktadır (Çaha,1996:72). Toplumsal muhalefete karşı bu olumsuz tavırda Sultan'ın birincil amacı, toplumu yekpare bir bütün olarak birarada tutacak güçlü devleti korumaktır (Tosun,2001a:222).

Tımar sistemi ve Devşirme (kulluk) sistemi, Osmanlı imparatorluğunda hakim olan toplum-devlet, yönetilen-yöneten yapısını besleyen temel kaynakları oluşturmaktadır. Devşirme (kul) sistemi, Osmanlı devlet idaresinin temel kurumlarından biridir ve merkezi otoriteyi güçlendirmek suretiyle devletin sürekliliğini sağlamada önemli rol oynamaktadır (İnalçık,2009:205-217). Devşirme sistemi sayesinde yöneten kesimine dahil olanlar sarayın denetimi altına alınırken, Tımar (toprak) sistemi reayayı ve reayanın ekonomik faaliyetlerini siyasal alanın denetimi altına almaktaydı (Tosun,2001a:194).

Merkezi otoriteden bağımsız ve Batı Avrupa'da görülen şekliyle mülkiyet haklarına sahip olan bir sivil toplum unsurunun bulunmadığı Osmanlı'da en önemli üretim aracı topraktı ve onun mülkiyeti de devlete aitti. Tımar (toprak) sistemi, toprakların tasarruf hakkının, mülkiyeti devlette kalmak koşuluyla askeri ya da sivil hizmet karşılığında dağıtılması anlamına gelmektedir ve bu sistem ekonomi üzerindeki mutlak denetimi devlete vermektedir. Yani toprak, devlete vergi vermesi karşılığında has, zeamet ve tımar şeklinde çoğunlukla köylüye verilmekte ve toprağın kontrolü devlet adına ordunun bir parçası olan Sipahi'ler tarafından yapılmaktadır (Çaha,1996:70-71;

Timur,1994:224-225). Küçükömer'e göre (1977:23) toprak mülkiyetine yer verilmemesi ve siyasal toplumda birliğin yukarıdan aşağıya doğru inen hiyerarşik tebaiyet ilişkileri aracılığı ile sağlanması sivil toplum kurumlarının, kültürünün ve değerlerinin gelişimini engellemiştir.

Bu sistem ve yapı ile toprağın belli kişilerin mülkiyetinde toplanması engellenmeye çalışılırken, merkezi yönetimi zaafa uğratabilecek, işbaşından uzaklaştırabilecek büyük güç odaklarının da önüne geçilmiş olmaktadır. Yine aynı paralelde devşirme (kul) sistemi ile de Osmanlı Sultanları, çevrede oluşabilecek güç odaklarını engellemek ve taşraya karşı daha bağımsız davranabilmek için Müslüman halkla akrabalık bağı olmayan devşirmelere yönetimde yer verme yoluna gitmişlerdir (Yücekök,1998:14).

Tımar (Toprak) ve Devşirme (Kul) sistemi, mevcut yapısı, işleyişi ile patrimonyal yapıyı sürekli olarak beslemektedir ve toplum-devlet arasındaki ilişki gruplara ayırma, herkesi olduğu yerde tutma ve denetime dayanmaktadır. Siyasal iktidarın sahip olduğu bu bürokratik ve merkezîyetçi görünüm karşısında sivil toplumun gelişmesine imkan verecek, devletin dışında ve ondan büyük ölçüde özerk kurumların gelişmesi de mümkün olamamıştır (Tosun,2001a:204). Diğer yandan herkesi olduğu yerde tutma gibi topluluğa sürekli düzen vermeye çalışan ve sosyal hareketleri denetim altında tutan (Mardin,1990:179) faaliyetler, sivil toplumun gelişmesinde önemli bir unsur olan bireyciliğin törpülenerek, tekdüzeliğin hakim olması sonucunu doğurmaktadır. Nitekim Çaha (1996) da, Osmanlı kültürünün, sivil toplumun gelişimine engel teşkil eden özelliklerini sayarken, önceliğin bireye değil kollektiviteye verilmiş olmasından bahsetmekte ve bireyciliğin Osmanlı kültüründe hoş karşılanmayarak sapıklıkla özdeş tutulduğunu, devlet, ulus, millet kavramlarına karşı ise aşırı bir duyarlılık geliştirdiğini ifade eder.

Osmanlı siyasi kültürü içerisinde sivil toplum unsurlarına rastlanmadığını iddia eden yazarlar olmakla birlikte (Çaha,1996;Çaha,1999a), Osmanlı toplumsal yapısında sivil toplum potansiyeli taşıyan pek çok unsurun var olduğunu ve devletin hemen her alanda müdahaleci olmadığını savunan görüşler de yer almaktadır (Dursun,1999;Dursun,1992;Abay,2004). Millet sistemi, Lonca düzeni,

kurumsallaşmış dini örgütlenmeler (tarikatlara) ve vakıflar sivil toplum potansiyeli taşıyan unsurlar olarak sayılmaktadır.

Osmanlı toplumsal yapısı içinde Millet sistemi ile farklı milletlere sınırlı da olsa özerk bir alanın tanınmış olması sivil toplum görüntüsü çağrıştırmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu farklı olana siyasal, sosyal, kültürel yaşam hakkı tanıyarak, her millete kendi içinde belli bir dereceye kadar özerklik tanımaktadır ancak bu yaşam alanı vergi gibi mali yükümlülükler, giyim kuşam, ikamet gibi sosyal açılardan yapılan düzenlemeler ve getirilen siyaset yasağı gibi uygulamalar ile çeşitli sınırlamalarla karşılaşmaktadır (Tosun,2001a:209-210). Bu durum ise sivil toplum potansiyeli taşıyan görüntüye gölge düşürmekte ve hatta kimi yazarlarca bu potansiyeli tamamen ortadan kaldırmaktadır.

Loncalar, toplumsal işlevleri nedeniyle Osmanlı toplum yapısı içerisinde sivil toplum unsuru olarak görülmektedir. Esnaf ile merkezi yönetim arasında önemli bir köprü görevi üstlenmiş olan loncalar vergi toplamakla, üretimin standartlara uygunluğunu ve fiyatları denetlemekle yükümlüydüler. Loncalar bazı yönlerden, merkezi otoriteyi Anadolu'da temsil ederek, idari bir görev üstlenmekteydiler. Bu durum loncaların devletten özerk olmadığını ve devletin denetleme ve kontrol araçlarından biri olarak faaliyette bulunduğunu göstermektedir (Çaha,1996: 75-76; Tosun, 2001a: 210-212; Abay,2004:279). Böylece Çaha'nın da (1994:91) belirttiği üzere "loncaların bir yüzü sivil topluma dönük iken ağırlıkta olan diğer yüzünün devlete dönük" kaldığı söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğunda tarikatlara, devlet ve toplum arasında doğan boşluğu doldurarak, tampon görevi görmüş ve devlet ile toplum arasındaki iletişimi sağlayan kanallardan birini oluşturmuştur. Ancak Osmanlı'da din hem yönetenler hem de yönetilenler düzeyinde bir sivil toplum potansiyelinden çok, ideolojik bir araç olarak algılanmış ve zamana, koşullara göre farklı içerikler kazanmıştır. Dini örgütlenmenin, devletin idari yapısına bağlı olması nedeniyle devlet bürokrasisinin bir parçası olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tarikatlerin sivil topluma özgü nitelikler taşıdığını söylemek zordur (Çaha,1996:76-77,Tosun,2001a:215-221).

Sarıbay'ın (2001:62-63) ifade ettiği gibi burjuva sınıfının oluşmadığı toplumsal yapı içerisinde, birey ile devlet arasında aracılık sağlayacak, tampon görevi görecektir sivil toplum örgütlenişine özgü

kurumlar doğal olarak oluşmamıştır. Loncalar ve tarikatlar, bir ölçüde bu görevi üstlenmeye çalışmışlardır. Ancak loncalar ve tarikatlar, kendilerini sivil toplum parçası yapacak niteliklerden ve amaçlardan uzaktırlar. Cihan ve Doğan (2007:42) tarikatlerin koşulsuz itaat, tevhid, birlik, katı bir hiyerarşiye dayalı yapısının sivil toplumun farklılaşma, çeşitlilik, çoğulculuk, iktidarın paylaşımı üzerine kurulu normatif yapısından farklı olduğunu ifade etmektedirler. Yine loncaların da merkezi otoritenin kontrol altında tuttuğu, denetlediği oluşumlar olması sebebiyle sivil toplumun bir parçası sayılamayacağını belirtmektedirler.

Osmanlı İmparatorluğu içinde sivil toplum potansiyeli taşıdığı ifade edilen bir diğer oluşum ise vakıflardır. Osmanlı yönetim anlayışına göre, devletin görevi sadece halkın can ve mal güvenliğini garanti altına almak, adaleti sağlamak, insanlara inanç özgürlüğü ve kendini geliştirme fırsatı tanımak iken bu görevler dışında kalan eğitim, sağlık, kültür, sosyal hizmetler gibi faaliyetlerin tümü vakıflara verilmiştir (Arslanel ve Özkiraz,2010:232-238). Merkezi yönetim tarafından hukuki sınırları belirlenen ve devlet denetimine tabii olan vakıfların %90'ı sultan veya sultanın dini-idari yetkilerle donattığı yönetenler (asker) sınıfı denilen saraya yakın kimseler tarafından kurulmuştur. Vakıfların yapımına Sultanların önemli ölçüde katkıda buldukları bilinmektedir. Geri kalan %10'luk kısım ise reaya yani yönetilenler sınıfı tarafından kurulmuş ve yaşatılmıştır. Vakıfların bu şekilde ağırlıklı olarak devlet eliyle kurulmuş olması, vakıf- devlet arasındaki bağı güçlendirmiştir (Öztürk'ten akt.Gürel,2009:48-49). Ülkenin ekonomik ve sosyal hayatında toplumsal dayanışmayı ve yardımlaşmayı sağlamada çok önemli bir yere sahip olan vakıflar, toplumsal talepleri iktidara iletmek, ona baskı yapmak, sınırlandırmak, yönetsel politikaların oluşumuna katkıda bulunmak gibi sivil topluma ilişkin işlevlere sahip olamamışlardır (Biber,2009:37-38).

Sivil toplum potansiyeli taşıdığı savunulan millet sistemi, loncalar, tarikatler ve vakıflar, Osmanlı'da devletin karşısında değil, yanında yer almışlar ve hem kendileri hem de sistem için var olmuşlardır. Bu oluşumların devlet için önemi, devlet adına toplumu kontrol aracı olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu yapılar bir sivil toplum örgütlenişi, kendiliğindenlik şeklinde değil, güçlü devletin

egemenliği altında, devletin siyasal iktidarını toplumsallaştırma ve meşrulaştırma aracı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir (Tosun,2001a:223).

Gücünü sürdürebilmek için kendisine muhalefet olabilecek her türlü hareketi engellemiş, askeri bürokrasinin hakim olduğu güçlü bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat öncesi dönemde sivil toplumun gelişemediği görülmektedir (Arslanel,2010). Tanzimat ile birlikte ise devlet elitlerinin İmparatorluğun yüzünü Batı'ya çevirmeye başladığı, modernleşme ve yenilikçi hareketlerin başladığı görülmektedir (Çaha,1994). Tanzimat Fermanı (1839) ile birlikte Osmanlı Devleti, reformcu siyaset eliyle ordunun, devletin, hukukun yeniden şekillendiği bir devreye girmiştir.

Batıya açılma ve sivil toplum örgütlenmelerinin yoğunlaştığı dönem olarak kabul edilen ondokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren devletle milletin birliği prensibinin değişmeye başladığı ve devlet ile toplumun amaçları arasında keskin bir ayrışmanın ortaya çıktığı görülmektedir. Devletin itici gücü haline gelen bürokratik elitlerin, devleti modernleşme aygıtı, toplumu ise değişim alanı olarak görmesi bu keskin ayrışmanın temelini oluşturmaktadır. Bürokrat elitler, kendilerini modernleşmenin sembolü olarak görürken, devlet, toplumu değiştirmenin öncü bir kurumu haline gelmiştir (Çaha,2003:170).

Modernleşme çabaları, Osmanlı'da merkez-çevre ilişkisinde önemli bir dönüm noktasını oluştururken, batılılaşma hareketlerine tepki veren, geleneksel rollerini sürdürmeyi amaçlayan Yeniçeri'ler gibi toplumsal grupların ayaklanmalarını da beraberinde getirmiştir. Devletin ihtiyacı olan çözüm yollarını kendilerinin üretebileceklerine inanan bürokratik elitler, devrimleri ve reformları gerçekleştirirken çevredeki zayıf sivil toplum gruplarından bağımsız olarak hareket etmişlerdir. Temel amaç, devleti korumaktı ve Osmanlı İmparatorluğu gerçekleştirdiği reformları devletin devamını sağlamak için yapmıştı. Böylece Osmanlı'da siyasi değişim, insanların doğal hakları üzerine geliştirilmiş bir ilkeden değil, devleti bir arada tutma, muhalefeti önleme pratiğinin gerekliliği üzerine temellenmiştir (Çaha,2003:170-172; Heper,2000:9).

Tanzim etme, düzene koyma anlamına gelen Tanzimat'ta Osmanlı'nın asıl amacı dışarıdan ve içeriden Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne yönelik meydan okumaya karşı devletin bekasını korumaktı. Tanzimatla başlayan modernleşme

sürecinde devletin düzenleyici eli olarak bürokratlar devletin hizmetkarları haline geldiler ve Tanzimat dönemi bürokratları, otoriter bir yönetim anlayışının temsilcisi oldular. Toplumsal düzenin sağlanması ve korunması yönündeki klasik gelenek, Tanzimat ile birlikte yerini, bozulan düzenin ancak devlet eliyle yeniden sağlanabileceği anlayışına bırakmıştır. Devletin bekasını merkez alan reformlar, geleneksel merkezi-bürokratik yapının demokratikleşmesi yerine, merkezin daha da güçlendirilmesine hizmet etmiştir (Tosun,2001a:233-236).

Ondokuzuncu yüzyıl modernleşme çabalarının sivil toplumun gelişimi bakımından biri entellektüel bürokrat kesimin ortaya çıkması diğeri hukuksal alanda anayasal bir sistemin kademe kademe gerçekleşmesi olarak iki önemli sonucu ortaya çıkmıştır. Senedi-i İttifak, Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Islahat Fermanı, I. ve II. Meşrutiyet gibi yenilikçi hareketler sivil toplum alanında da yeniliklere kapı açmıştır. Toplumunu her yönden kuşatan devlet yaklaşımının gevşemeye başladığı ve devletle toplum arasında bir ayrışmanın çıkmasına yol açan bu süreçte ilk kez sivil toplumun oluşumu için gerekli önkoşulların hazırlandığı görülmektedir. Devletin gerçekleştirilen hukuki reformlar ile varlık alanlarını sivil toplum doğrultusunda daralttığı ve böylece sivil toplum inisiyatifini görece genişlettiği görülmektedir (Tosun,2001a:232,Çaha,2003:174).

Osmanlı toplumunda batılı anlamda sivil toplum taleplerinin başlangıç noktası, modernleşme taleplerinin başlangıç noktası ile paralel düşünülebilir. Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet sıralaması ile seyreden modernleşme sürecinde, modernleşme talebinin yukarıdan aşağıya doğru bir seyir takip ettiği görülmektedir (Abay,2004:280). Ondokuzuncu yüzyıl siyasal sistemi içinde ağırlığı iyice hissedilen ve kendini yegane güç olarak kabul eden bürokrat elit modernleşme ve batılılaşmayı özdeğ tutmaktaydı. Bürokrat elit, batıdaki modernleşmenin batıya ulaşmakla gerçekleştirilebileceğini düşünmekte idi (Çaha,1994;Çaha,1996:85). Yine bu süreçte siyasal amaçlı sivil toplum örgütlenme taleplerinde kendini merkezin dışında hisseden bazı azınlık grupları, Jön Türkler, İttihat ve terakki hareketi ve kurtuluş savaşı yıllarında farklı amaçlarla kurulmuş olan cemiyetler gibi kesimlerden gelmekte olduğu görülmektedir (Abay,2004:280).

Tanzimattan önce dernek kavramının karşılığı olarak kullanılan “Cemiyet” kelimesinin, 1860’lı yıllarda bağımsızlık amacı taşıyan yasadışı toplulukların örgüt isimlerinde geçmesi, Cemiyet kelimesine negatif bir anlam yüklemiştir. Dolayısıyla Padişah için sivil örgütlenme şüphe duyulması gereken toplumsal bir faaliyet anlamına gelmektedir. Örgütlenmenin ülke bütünlüğü için tehdit oluşturduğuna inanan dönemin Padişahı II. Abdülhamit derneklere üye olmayı kişinin özgür iradesine bırakırken, dernek kurmayı padişah izni şartına bağlamıştır. Bu düzenleme ile II.Abdülhamit’in amacı, sivil toplumu denetim altına alabilmektir (Yücekök ve diğ.1998:61). Diğer yandan Özbek (2002) gibi 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunu ele alırken, devlet- toplum dikotomisinden uzak durulması gerektiğini belirten, Abdülhamit iktidarında kamusal alanın genişlediğini ve merkezileşen, güçlenen bir devletin sivil toplumun gelişimini engellediği düşüncesini eleştiren bakış açıları da yer almaktadır. Özbek, II. Meşrutiyet dönemi boyunca genişleyen kamusal alanı, Osmanlı Devleti’nin ilk sivil toplum kuruluşları olan günümüzde Kızılay olarak bilinen Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1910), Donanma Cemiyeti (1910) ve 1919 yılında bir kararname ile fesih edilen Milli Müdafaa Cemiyetinin (1916) faaliyetlerine ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin politikaları arasındaki ilişkiye odaklanarak açıklamaktadır.

Zira II. Meşrutiyetin ilanından sonra kabul edilen “Cemiyetler Kanunu” ile dernek kurmak için önceden izin alma şartı gibi koşullar kaldırılarak, dernek kurma özgürlüğünü engelleyen yapı değiştirilmiş ve dernek kurma hukuksal bir temele oturtulmuştur. Ancak kurulacak yeni derneklerin kayıt ve denetim altında tutulabilmesi için, kurulacak derneklerin isimlerini, amaçlarını, merkezlerinin adreslerini, kurucularının ve görevlilerinin isim, adres bilgilerinin hazırlanacak bir tüzük ile birlikte hükümete teslim edilmesi koşulu mecburi kılınmıştır. Dolayısıyla denilebilir ki, II. Meşrutiyet döneminde sivil toplumun gelişimi, kamusal alanın genişlemesi açısından nispeten özgürlükçü bir ortam oluşmuş olsa da, devlet sivil toplumu kontrol altında tutmayı bu kuruluşlara destek olup, yardımda bulunarak da başarmıştır (Doğan,2001).

Toplumsal yaşamda önemli pek çok değişikliğin yaşanmasına neden olan Kanun-i Esasi’nin ikinci kez uygulanmaya konulmasından sonra mecliste sivil toplumun gelişimi açısından önem taşıyan yasaların kabul edildiği görülmektedir. Bu yasalar arasında sivil toplum alanı açısından en önemlileri; toplantı, basın, grev ve dernek

yasaları olmuştur. Dernek kurma hakkının anayasal güvence altına alındığı Kanun-i Esasi'ye hangi tür ve amaçtaki derneklerin kurulmasının yasak olduğuna ilişkin madde de eklenmiştir (Doğan,2001). Önceki dönemlere göre, sivil toplum adına önemli gelişmelerin ve görece özgürlüklü bir ortamın oluştuğu bu dönemde yapılan reformların sivil toplumun gelişimine beklendiği kadar katkısı olamamıştır (Usta,2006:53-54).

Osmanlı'da sivil toplumun altın çağını yaşadığı söylenen II. Meşrutiyet dönemi aynı zamanda Genç Osmanlılar, Jön Türkler gibi aydınların tepeden inmece, düzenleyici devlet felsefesinin de temellerini attığı dönemdir ve bu felsefi yaklaşım sivil toplumu yok sayan, gelişmesini engelleyen bir düşünce sistemini oluşturmaktadır (Çaha,1997:36). Cumhuriyet sonrası ortaya çıkacak olan fikirlerin temellerinin atıldığı, toplumsal ve siyasal alanda pek çok değişime öncülük etmiş olan II. Meşrutiyet dönemi olumlu ve önemli bir dönem olarak anılmakla birlikte sivil toplum alanında beklenen genişleme ve gelişmeler yaşanmamıştır.

İttihat ve Terakki partisinin 1913 yılında siyasi iktidarı ele geçirmesiyle birlikte dernekler, baskı ve denetim altına alınmıştır. Sivil toplum örgütlerinin devleti etkilemesinden ziyade hükümetin özel amaçlar ve ideolojisi yolunda sivil toplum örgütlerini kullandığı görülmektedir. Öyle ki, İttihat ve Terakki Partisi stratejileri gereği, örneğin milliyetçilik ideolojisini ticaretle üretimle uğraşan kesime empoze ederek ulusal ekonomi ve burjuva sınıfını oluşturup, geliştirmeye yönelik olarak Müslüman Türklerin örgütlenmelerine izin ve destek vermiştir (Doğan,2001:20). Geleneksel Osmanlı yapısından sonra yeni bir devlet ve toplum projesi ile başlayan Cumhuriyet dönemi yolculuğu, sivil toplum örgütlenmesi açısından Osmanlı'dan devralınan siyasal ve toplumsal kültürel miras ile devam etmiştir.

SONUÇ

Sivil toplumun gelişim süreci açısından Batı Avrupa tecrübesi ile benzerlik göstermeyen Osmanlı İmparatorluğunda, merkezi otoritenin halkı ve kurumları sıkı şekilde denetim altında tutması, ülke ekonomisinde mülkiyet hakları üzerinde gelişen sosyal sınıfların bulunmayışı, İmparatorluğun batıya sırtını dönmüş olması gibi nedenler sivil toplumun gelişimine engel olmuştur.

Osmanlı mutlak iktidarı, toplumsal hayatın hiçbir alanında çoksesliliğe izin vermezken, sivil toplumun temel unsurları olan özerk sosyal sınıfların gelişmesini engellemiş, muhalefete ve bireyciliğe de sapkınlık olarak bakmıştır. Toplumun yekpare bir bütün olmasını ve devletin bekasını korumayı amaçlayan anlayış, anti-demokratik bir sistem ortaya çıkararak sivil topluma gölge düşürmüştür. Osmanlı'da sivil toplum unsuru taşıyan oluşumlara rastlanmakla birlikte devletin baskın yapısı, iktidarın merkezîyetçi örgütlenişi bu yapıları devlete bağımlı kılmıştır. Nitekim Osmanlı'da sivil toplumun izlerini arayanların odaklandığı millet sistemi, loncalar, tarikatler ve vakıflar sivil toplum potansiyeli taşıyıcılar dahi başta devlet ile organik bağ kurma olmak üzere günümüz sivil toplum oluşumlarının temel unsurlarını taşımadıkları görülür. Gelişmiş bir sivil toplum geleneği olmayan Osmanlı'da sivil toplum kaynağı olabilecek olan bu oluşumların dönemsel olarak farklılık göstermekle birlikte devlete göbek bağı ile bağlı kaldıkları, devleti önceleyen bir yaklaşım içinde oldukları bilinmektedir. Diğer yandan devlette bu yapıları toplumun yönetiminde aracı olarak kullanmıştır.

Osmanlı'da modernleşmenin başladığı 19. yüzyıl sivil toplumun seyri bakımından önemlidir. 19. yüzyıl modernleşmesi ile birlikte başta hukuk olmak üzere sivil toplumu geliştirebilecek idari, ekonomik ve eğitim alanlarında reformlar yapılmıştır. Ancak modernleşme arayışları bir yandan mesleki ve ekonomik açıdan farklılaşmaları sağlayarak sivil toplumun gelişimine zemin hazırlarken diğer yandan da sivil toplum unsurlarını engelleyecek bürokrat elitleri, aydınları ve toplumsal yaşamın tümüne hükmeden politikaları ortaya çıkarmıştır. Modernleşme, Batılılaşma sürecinde sivil topluma doğru bir yöneliş yaşanmış olsa dahi bu yönelişin yasa yoluyla ve devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışmış olması sivil toplumun günümüze kadar devam eden sorun alanlarından birini oluşturmuştur.

Sonuç olarak, Batı'da görüldüğü şekliyle bir sivil toplum geleneği ve gelişmişliği sağlayamadan kapanan Cumhuriyet öncesi dönemden günümüze miras kalan, güçlü devlet karşısında zayıf bir sivil toplumun varlığı ve devlet-sivil toplum ilişkisinin temel belirleyenin devlet olduğu gerçeğidir. Günümüzde devletin sahip olduğu siyasal iktidar aracılığıyla sivil toplum alanında hala geniş ölçüde düzenleme ve denetleme yetkisine sahip olduğu görülmektedir. Devlet eliyle kurulamayacak bir yapıyı ifade eden sivil toplumun, ülkemizde devlet eliyle kurulmaya çalışıldığı, meslek odaları ve vakıflar üzerindeki

devlet vesayeti ve denetimi ile anlaşılacak boyuttur. Oysa ki gerek demokrasinin sağlanması gerekse demokratikleşme sürecine devlet-sivil toplum ilişkisinin katkı sağlayabilmesi açısından devletin kendi dışında oluşacak özerk bir sivil toplumu tanınması önemlidir. Demokratik bir ortamın gereği olarak devlet-sivil toplum ilişkisinde uzlaşma kültürünün geliştirilmesi, sivil toplum alanında tarihsel süreçte hala varlığını koruyan birçok sorun ve engelin ortadan kaldırılmasında önemli rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- ABAY, Ali Rıza (2004), “Sivil Toplum Ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma Ve Sivil Toplum Örgütleri”, **3.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, 24-26 Kasım, Eskişehir <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/siviltoplumvesivildayanisma.pdf> Erişim Tarihi: 21.05.2012
- ACI, YÜKSEL E.(2005), **Kalkınma Sürecinin Yeni Aktörleri Sivil Toplum Kuruluşları**, Günizi Yayıncılık, İst.
- ARSLANEL, Nazan ve ÖZKİRAZ, Ahmet (2010), “Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Osmanlıda Vakıflar”, **Uluslararası VII.STK’lar Kongresi Bildiriler Kitabı**, 3-5 Aralık, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale ss:232-239
- BAYHAN, Vehbi (2002), “Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri : Patronaj ve Nepotizm”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:26, No.1, Mayıs ss.1-13
- BELGE, Murat (2003), “Sivil Toplum Nedir?”, **Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları**, No:1 http://stk.bilgi.edu.tr/docs/belge_std_1.pdf Erişim Tarihi: 20.04.2012
- BİBER, Ayhan (2009), “Türkiye’de Sivil Alanın Darlığının Tarihsel Nedenleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11/3 ss.27-42
- CİHAN, Ahmet ve DOĞAN, İlyas (2007), **Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum**, 3F Yayınevi, İstanbul
- ÇAHA, Ömer (2003), **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul

- ÇAHA, Ömer (1999a), **Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi**, İz Yay., İst.
- ÇAHA, Ömer (1999b) "Liberal ve Sosyalist Ülkelerde Sivil Toplum" ,**Liberal Düşünce Dergisi**, Liberte Yay.,Sayı:16, Ankara ss.104-128
- ÇAHA, Ömer (1997), "1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları", **Yeni Türkiye**, 18, Kasım-Aralık, ss:28-64
- ÇAHA, Ömer (1996), **Sivil Kadın, Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın**, Vadi Yayınları, Birinci Basım,Nisan, Ankara
- ÇAHA, Ömer (1994), "Osmanlı'da Sivil Toplum", **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, C:49, S:3-4 Haziran-Aralık ss. 79-99 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/465/5316.pdf> Erişim Tarihi: 02.03.2012
- DOĞAN, İlyas (2001), "Tanzimat Sonrası Osmanlı Devlet Yönetiminde Toplumsal Örgütlenmeye Bakış", **Kamu Hukuku Arsivi (KHUKA)**, Cilt IV, Sayı 2, ss: 30-38
- DURŞUN, Davut (1999), **Demokratikleşemeyen Türkiye**, İşaret Yayınları, İstanbul
- DURŞUN, Davut (1992), **Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, İşaret Yayınları, İstanbul
- GÜREL, Deniz (2009), "Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Politika Üzerindeki Etkisi: İstanbul Örneği", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., Basılmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul
- HEPER, Metin (2000) 'The Ottoman Legacy and Turkish Politics', **Journal of International Affairs**. 54(1): 63-83
- İNALCIK, Halil (2009), **Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- KÜÇÜKÖMER, İdris (1977), "Asyagil Üretim Biçimi, Yeniden Üretim ve Sivil Toplum", **Toplum ve Bilim**, S:2,Yaz ss. 3-30
- MARDİN, Şerif (1990), "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", Türkiye'de **Toplum ve Siyaset – Makaleler I**, Der. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İletişim Yay., İstanbul

- MARDİN, Şerif (1973), "Center-Periphery Relations:A Key to Turkish Politics?", *Daedalus*, 102(1) ss.169-190
- ÖZBEK, Nadir (2002), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- ONBAŞI, Gençoğlu Funda (2010), "Güçlü Devlet-Zayıf Sivil Toplum İkiliği, Hayırseverlik ve Yoksulluk", **Uluslararası VII.STK'lar Kongresi Bildiriler Kitabı**, 3-5 Aralık, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale ss:388-393
- SARIBAY, Ali Yaşar (2001), **Postmodernite Sivil Toplum ve İslam**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul
- SARIBAY, Ali Yaşar (2000), "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, İst.
- TİMUR, Taner (1994), **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, 3.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara
- TOSUN, ERDOĞAN Gülgün (2001a), **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa Yay., Ocak
- TOSUN, Gülgün (2001b), "Türkiye'de Devlet-Sivil Toplum İlişkisi Bağlamında Demokrasinin Pekişmesinin Önündeki Engellere İlişkin Kuramsal ve Prati Bir Yaklaşım", **Ege Akademik Bakış**, Cilt:1, Sayı:1, <http://eab.ege.edu.tr/pdf/1/c1-s1-m11.pdf>
Erişim Tarihi: 12.03.2012
- TURA, Mehmet Ali (2004), "Çağdaş Demokrasilerde Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal Sisteme Etkileri", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- USLU, İbrahim (1999), "Bir Sosyal Siyaset Vasıtası Olarak Kar Gütmeyen Kuruluşlar : A.B.D. Örneği", Yayımlanmamış Doktora Tezi, İst.
- USTA, Sefa (2006), **Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Sivil Toplum, Demokrasi ve Güven**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya